

DEN LEGITIME SEKSUELLE NYDELSE OG RAMMERNE FOR SEKSUELT SAMLIV I STARTEN AF 1900-TALLET

Af Ditte Lærkedahl Jensen

**Fremstillinger af det normale seksualliv som det blev formidlet
i 12 seksualoplysende bøger på dansk i perioden 1900-1920**

“For det første er det intetsteds foreskrevet at det ægteskabelige Samlivs *eneste* Formaal er at frembringe nye Væsner, men Samlivet har endvidere ogsaa det Formaal at være en Kilde til Nydelse for begge Køn, gennem hvilken de to Ægtefæller skal knyttes til hinanden og finde Lykken i at omfavne hinanden”.¹

Dette er budskabet i seksualoplysningsbogen *Menneskets Kønsliv*, som udkom på dansk i 1919. Før seksualundervisning blev lovpligtig i folkeskolen i 1970,² var det blandt andet i bøger som denne, at mennesker kunne finde svar på spørgsmål om seksualitet. De populærvidenskabelige oplysningsbøger indeholder voldsomme advarsler om psykiske og fysiske konsekvenser af uønskede seksuelle handlinger, som eksempelvis onani. Disse beskrivelser kan nemt føre til en

forståelse af datidens seksualmoral som udelukkende restriktiv og fordømmende. Ved at fokusere på fremstillingen af det normale, bliver det dog tydeligt at seksuelt begær og nydelse, inden for visse rammer, i høj grad blev idealiseret.

I denne artikel undersøger jeg hvordan det normale seksualliv blev defineret, i oplysningslitteratur henvendt til henholdsvis middelklassen og arbejderklassen. Mens det første kapitel omhandler hvordan forestillinger om naturlighed og sundhed var knyttet til idéer om hvad der udgjorde det legitime seksualliv, udfolder andet kapitel hvordan klasse og politisk overbevisning kom til syne. Klasseaspektet viser sig gennemgående ved en afgrænsning af *dem* og *os*, og giver et indblik i hvordan seksualitet blev knyttet til klassetilhørsforhold og forskellige opfattelser af det ideelle samfund. De følgende kapitler omhandler den legitime seksuelle nydelse, og beskæftiger sig med italesættelser af klitoris og dens funktion, samt hvornår og hvorfor seksuel nydelse ifølge forfatterne, var en del af det seksuelle samliv. Herefter beskæftiger jeg mig med oplysning om prævention, og diskuterer hvorvidt forfatterne legitimerede anvendelsen af midler og metoder til børnebegrænsning. Besvarelse af dette spørgsmål, kaster yderligere lys over i hvilken udstrækning ikke-reproduktive mål med samlejet blev prioriteret.

Ved at udfolde, hvordan nydelse indgik som argument for at føre det, som forfatterne mente, var den rigtige seksualpraksis, er ønsket at udvide forståelsen af datidens seksuelle normer.

Undersøgelsens grundlag

Artiklen bygger til dels på mit speciale hvori jeg undersøgte rammerne for det normale seksualliv som det blev formidlet i populærvidenskabelige seksualoplysende bøger, udgivet på dansk i årene 1900-1901 samt 1919-1920.³ Dette kildemateriale består af 11 oplysningsbøger, der videreformidlede generel viden om seksuallivet.⁴ Da mit ønske var at undersøge, hvilken information der var tilgængelig i perioden, er genudgivelser medtaget, ligesom flere af bøgerne er oversættelser af tidligere udenlandske udgivelser. Nogle af forfatterne var læger, mens flere af bøgerne blev udgivet anonymt. Disse 11 bøger var henvendt til middelklassen. Dette viser sig dels ved en til tider voldsom afstandtagen til de fattige, dels gennem en antagelse i bøgerne om, at læserne levede et liv der ikke var inden for rækkevidde af arbejderne. Hvor *Mandens Sexualliv* af den danske læge Svend Lomholt, er skrevet på baggrund af foredrag til mandlige studerende på Københavns Universitet,⁵ er det i

Postkort fra samtiden. Mænd og kvinders heteroseksuelle begær blev betragtet som naturgivent i alle oplysningsbøgerne, bortset fra en enkelt. Begge parter var af naturen skabt til at ville hinanden, men hvor manden blev beskrevet som initiativtageren i romantiske og erotiske situationer, skulle kvinden helst være mere tilbageholdende.

hovedparten af litteraturen mere subtilt hvem der skrives til. I *Kvindens Kønshygiejne* ses det eksempelvis at målgruppen ikke er arbejderklassen, idet der rådes til, at gravide kvinder bør få serveret frokost på sengen, og indtage kød og vin.⁶ Det er kendetegnende for indholdet i disse 11 bøger, at der ikke blev argumenteret for nogen større omvæltning af

strukturer i samfundet, og denne litteratur placerede sig derfor i den mere konservative del af de seksualpolitiske strømninger i datiden.

Med ønsket om, også at få et indblik i samfundskritisk oplysning henvendt til arbejderklassen, er kildematerialet suppleret med seksualoplysningsbogen *Arbejderne og Børneflokket*, udgivet i 1911 af den revolutionære syndikalist Christian Christensen. Han var født i 1882, og opvokset i en fattig arbejderfamilie som den ældste i en stor søskendeflok på Nørrebro i København.⁷ Christensen argumenterede for at formindske børneantallet i arbejderklassen som et led i klassekampen.⁸ Han gav velbesøgte foredrag om emnet,⁹ og i 1921 var der efter flere genudgivelser solgt 12.500 eksemplarer af bogen.¹⁰ *Arbejderne og Børneflokket* skiller sig ud fra resten af den samtidige oplysningslitteratur, ved at være skrevet af en arbejder, til arbejderklassen, og er særlig betydningsfuld i kraft af den udbredelse Christensens budskab fik. Bogen kan ikke siges at være repræsentativ for arbejderklassen som helhed og hans ligefremme opfordring til børnebegrænsning var også radikal for mange socialdemokrater.¹¹ *Arbejderne og Børneflokket* giver derimod et indblik i, hvordan fremstillingen af det normale seksualliv tog sig ud fra et revolutionært perspektiv, og i hvordan Christensen som syndikalist og arbejder italesatte køn, klasse og seksualitet.

Den nødvendige oplysning om sund, naturlig seksualpraksis

“Forbuden Frugt smager bedst, og da Skolen kun udleverer den dyriske Side af Kønsforholdet, løber Talen om denne fra Mund til Mund uden Kontrol og Vejledning. Paa disse mørke, skumle Stier søles den ned i Raahed og følger med Uvidenheden ud i Vildfarelsen”.¹²

Således forklarede Christensen at *Arbejderne og Børneflokket* ville lede mennesker sikkert igennem farerne ved seksuallivet. Det var symptomatisk i oplysningslitteraturen, at bøgernes seriøsitet blev understreget gennem en beskrivelse af oplysningen som vejen til sund seksualpraksis.¹³ Såkaldte utugtige skrifter var ulovlige, og der var derfor god grund til at holde tungen lige i munden. Det var essentielt for forfatterne og udgiverne, at fremstå som seriøse, og gøre det klart at indholdet ikke var ment som seksuelt ophidsende. Seksualoplysningslitteraturen er i sig selv vidnesbyrd om, at det var muligt at videreformidle information om seksuelle emner, men de viser også at det var vigtigt at tage visse forholdsregler. Udover at understrege bogens lødighed, forsvarede for-

fatterne og udgiverne deres respektabilitet ved at fokusere på helbreds-
mæssige konsekvenser ved seksuelle praksisser. De formulerede sig i
vendinger, der gav indtryk af at bogen handlede mere om en generel
sund livsstil end om begær og seksualpraksis.

Naturen tjente i seksualoplysningsbøgerne som forklaringsmodel
for den menneskelige seksualitets udformning. Mennesket oplevede et
seksuelt begær, fordi det var naturens vilje, at mennesket skulle forplante
sig, og den legitime seksualpraksis var sund, i kraft af at den var naturlig.
Etnolog Signe Mellemegaard har i *Kroppens Natur*, argumenteret for, at
sundhed i løbet af 1800-tallet i stigende grad blev brugt som et tilsyne-
ladende værdineutralt argument, men at fortolkningen af naturlighed
viser forståelser af krop, sundhed og det gode liv. At sundheden for det
enkelte menneske og samfundet som helhed var gennemgående i argu-
mentationen i oplysningslitteraturen, kan derfor ses som en del af en
bredere tendens.

Side 37:

Postkort med en
seksuelt udfor-
drende kvinde,
kledt i tjenestepi-
gens uniform.
Både byens prole-
tariat og landbe-
folkningens fattige,
blev i oplysningslit-
teraturen henvendt
til middelklassen,
portrætteret som
ude af stand til at
forvalte deres sek-
sualitet respekta-
belt. Der var for-
skel på, hvilken
seksuel praksis der
blev betragtet som
acceptabel, alt efter
hvilken klasse man
tilhørte. De følel-
sesbetonede beskri-
velser af de andres
amoraliske livsfø-
relse, tjente samti-
dig til at distancere
middelklassen fra
arbejderklassen.

Den rigtige seksualpraksis blev knyttet til et godt helbred, mens
den forkerte tværtimod kunne føre til en tidlig død – eller blot sygdom
og ulykke. Man mente, at kroppen havde en vis mængde resurser som
var nøje afmålt, og at disse resurser blev brugt ved seksuelle handlinger.
Derfor var det problematisk hvis individet handlede for meget eller for
lidt på sit begær. I *Kvinden som Ung* blev det formuleret: “Harmoni-
ens almindelige Lov kræver maadeholdent Brug af alle Legemets Organer”.¹⁴
Rådet var, at kontrollere sit begær og holde sine seksuelle udfoldelser
inden for en vis grænse. Det var ikke uden konsekvenser at misbruge
ressurserne. I *Menneskets Kønsliv* blev det forklaret:

“Ganske vist har Naturen udstyret Kønsakten med en berusende Fø-
lelse af Vellyst for at ægge Mennesket til at opretholde sin Slægt, og
for at give, særlig Kvinden, en Slags Erstatning for de svære Ofre, der
for hendes Vedkommende følger efter Akten; men Naturen har sam-
tidig sat en bestemt Grænse for Vellysten, og den, der overskrider
denne Grænse, bliver haardt straffet”.¹⁵

På grund af denne fare, var det et centralt spørgsmål, hvor ofte menne-
sket burde have sex. Det blev diskuteret hvorvidt to samlejer per uge
måtte betragtes som det maksimale antal, men der var bred enighed
om, at det kom an på den enkeltes fysik og generelle helbred.¹⁶ Det var
dermed op til individet at tage ansvar for at mærke efter, hvornår græn-
sen var nået, og gennem selvbeherskelse forvalte begæret ansvarligt.
Christensen havde ikke samme fokus på værdien af selvbeherskelse

som der var i de resterende, men han mente også at der var en grænse for, hvor ofte seksuallivet burde dyrke.¹⁷ Bekymringen for overforbrug optog forfatterne, da de betragtede begær som en normal drift og dermed også en generel udfordring at tøjle.¹⁸ Nogle af forfatterne gav udtryk for, at det kun var middelklassens individer man kunne forvente selvbeherskelse fra. Det følgende omhandler, hvordan klassetilhørsforhold knyttede sig til beskrivelserne af det normale seksualliv.

Vores og deres seksualliv; klasseskel og identitet

Forskellene mellem klasserne bliver i hovedparten af oplysningslitteraturen italesat ved en manifestation af, at *de andre* har en anden seksualpraksis end *os*. Flere i forskningsfeltet har peget på, at der var forskel på, hvilken praksis der var acceptabel i henholdsvis arbejderklassen og middelklassen, både på landet og i byen. Historiker Tinne Vammen har i *Rent og Urent* udgivet i 1986, argumenteret for, at der omkring 1900, var et kultursammenstød mellem byens tjenestepigers mere tolerante indstilling til førægteskabelig sex, og det, der blev betragtet som legitimt i borgerskabet.¹⁹ Bodil K. Hansen ser en lignende splittelse mellem klasserne på landet, i forståelsen af, hvilken seksuel praksis der var acceptabel.²⁰ Hun beskriver i *Familie- og arbejdsliv på landet 1870-*

1900 fra 2006, hvordan nogle præster i slutningen af 1800-tallet havde oplevet at få svaret “vor stand ser ikke på den ting, som De ser på den”, under forsøg på at forklare landets fattige unge det utilstedelige ved at have samleje inden ægteskab.²¹ Hansen ser også en splittelse mellem generationer, hvor gårdmandsbørnene lagde afstand til deres forældres accept af før-ægteskabelig sex, og hun mener at den nye asketiske tilgang til sex var knyttet til værdien af selvbeherskelse i byen.²² Historiker Karin Lützen har i *Byen Tømmes* fra 1998, på lignende vis argumenteret for, at middelklassen i København fra starten af 1800-tallet, distancerede sig fra arbejderklassen ved at opføre sig behersket.²³

Skildringer af *de andre* tjente til at understrege hvilken praksis der var uacceptabel, samtidig med at opdelingerne i dem/os, distancerede middelklassen og arbejderklassen fra hinanden. I størstedelen af litteraturen til middelklassen, bliver der formidlet en mistillid til, at de fattige magter at styre deres drifter på respektabel vis. Samtidig blev det beskrevet som opnåeligt, om end udfordrende, for middelklassens individer at beherske begæret og føre et sundt og respektabelt seksualliv. Det dannede menneske var i denne fremstilling defineret ved at være i stand til at opsøge viden og forvalte sit begær forsvarligt. Hvor middelklassen selv mente de skilte sig ud gennem evnen til selvbeherskelse, karakteriserede Christensen dem til gengæld som hykleriske individer, drevet af grådighed. Det følgende skal handle om, hvordan forfatterne afgrænsede deres målgruppe, karakteriserede *de andre* og brugte afgrænsningen til at understrege deres fremstilling af den gode seksualpraksis.

Beskrivelserne af arbejderne er i litteraturen til middelklassen, præget af voldsomme følelsesmanifestationer og en vis angst for smitte af de sunde (middelklasse-) kroppe. I Alfred Hegars *Den Seksuelle Drift* blev der tegnet et billede af arbejderne som børn der havde brug for opdragelse, med konstateringen om, at arbejderen efter fyraften når han var “fuldstændig fri og uden Opsigt”,²⁴ ville opsøge “Nydelse af sexuel Art”.²⁵ Kress oplyste i *Menneskets Kønsliv* om, at der blandt de fattige fandtes: “Lavhed og Lumpenhed i Tankesættet og den dybt undergravede Moral”.²⁶ Her var det altså selve karakteren hos de fattige der ikke slog til. Andre skildringer indikerer at det nærmere var arbejds- og boligforholdene der gjorde det umuligt for arbejderne at føre et sundt og respektabelt seksualliv. I *Forholdet mellem Kvinde og Mand*, blev det beskrevet at arbejderne ofte havde en udsvævende levevis, på grund af forholdene i de lokaler de arbejdede i, deres alkoholforbrug der bedøvede selvkritikken,²⁷ men også: “de Giftes indskrænkede Boligforhold med

fælles Seng”.²⁸ I *Kvindens Kønshygieine* advares der mod at ægtefæller sover sammen fordi: “Det afstedkommer ofte Hang til overdreven Kønsnydelse og Avling af en uforholdsvis stor Børneflokk”,²⁹ hvilket Hegar var enig i.³⁰ På grund af trange boligforhold, var anvisningen om ikke at sove sammen, så godt som umuligt at efterleve i arbejdernes hjem. Arbejdernes manglende evne eller mulighed til, at håndtere deres begær på passende vis, var dog ikke afgrænset til at være et problem for arbejderne. En alvorlig bekymring, var den potentielt farlige indflydelse tjenestefolkene havde på middelklassens forsvarsløse børn. I *Den fysiske Kærlighed* blev der rådet til at holde øje med barnepigerne, så de ikke lærte børnene at onanere.³¹ Denne risiko var Kress ligeledes yderst opmærksom på, og han advarede samtidig om at ammer potentielt kunne videregive deres liderlighed til det barn de ammede.³² I et par af bøgerne beskrives der også problematiske aspekter ved de mere velhavendes liv. Der bruges dog meget lidt plads på dette, som eksempelvis i *Forholdet mellem Kvinde og Mand*, hvor der efter to sider om andre racers og arbejderklassens store begær, sluttes af med:

“Indenfor de mere Formuende Klasser finder vi, at Nydelse af finere Purringmidler, Læsning af slibrig Lektüre, Baller, m.m. ofte spiller en større Rolle end den i en sund Organisme paa naturlig Maade opstaaede Purring”.³³

I modsætning til de følelsesladede betragtninger om arbejdernes liderlighed, bliver dette konstateret uden væmmelse.

Den tætte sameksistens mellem klasserne i det nye urbane miljø var angstprovokerende for middelklassen og viste sig blandt andet i en frygt for moralsk smitte fra de andres kroppe. Viden om bakterier førte fra 1880’erne til en nervøsitet for den tætte sameksistens i byerne,³⁴ og angsten for seksualmoralisk smitte kan derfor ses som del af en bredere tendens. Køns sygdomme var en alvorlig trussel på dette tidspunkt, og der var derfor også en meget reel grund til at være påpasselig med den intime kontakt. Manifestationerne af væmmelse over arbejdernes kroppe og seksualmoral, og ængstelse omkring overførsel af seksualmoral vidner dog om et ønske, om at differentiere mellem *dem* og *os*. Middelklassens individer var i deres egen fremstilling indbegrebet af respektabilitet, dannelse og sundhed, alt sammen erhvervet gennem evnen til selvbeherskelse.

Middelklassen var ikke de eneste der fremhævede egne klassefællers exceptionelle karakter og beskyldte andre for at være moralsk fordær-

vede: Christensen anklagede de højere samfundslag for at være indbegrebet af seksualmoralisk hykleri, mens arbejderne til gengæld havde mulighed for at praktisere et seksualliv baseret på oprigtig kærlighed, i stedet for økonomiske interesser. Han konstaterede:

“River vi Sløret af de fine Fruer og Gentlemen, der gaar i Kirken om Søndagen, og hvis Navne figurerer paa de officielle Velgørenhedslistes, skuer vi ind i raa, forhærdede Sjæle, som uden Kval sælger unge Døtre til den, der har Penge nok, uden Hensyn til, om Vedkommende er bundfordærvet på Legeme og Sjæl”.³⁵

De bedre bemidlede kvinder havde ingen følelser for deres mænd, de prioriterede et dovent liv, i stedet for moderskabet, og havde en meningsløs tilværelse.³⁶ Arbejderklassens kvinder var derimod udslidte af børnefødsler og de dårlige leveforhold, men altid opofrende og kærlige mod børnene.³⁷ Mændene i arbejderklassen kunne godt opføre sig tyrannisk, men Christensen fremførte eksempler på, at dette var grundet i magtesløsheden over ikke at kunne forsørge familien.³⁸

Samtidig mente han ligesom en del af de resterende forfattere, at nogle af de forhold arbejderne levede under, førte til en usund seksualpraksis. Han fremfører, at han som 11-årig begyndte at onanere, dels på grund af fabrikkens dårlige luft, dels pirret af de seksuelle historier der blev fortalt der.³⁹ Christensen mente at onani var sygeligt og skadeligt, hvis personen var dårligt ernæret og gjorde det for ofte. Hans forståelse af, hvordan arbejdernes leveforhold påvirkede begæret, er derfor meget lig den som visse af de resterende forfattere giver udtryk for. Christensen adskiller sig dog, gennem understregningen af, at hvis arbejderne fik ordentlig oplysning, ville der kun være minimal seksuel sygelighed.⁴⁰ På trods af de forhold arbejderne lever under, formåede de altså at føre et sundt seksualliv, hvis de fik viden. Ifølge Christensen var den oplyste arbejder den lærde middel- og overklasse mand, moralsk overlegen:

“Naar en Formand i en almindelig Arbejderforening nærer en personlig Mening, der er modsat de Love, han skal arbejde for og efter, har han i de fleste Tilfælde saa megen Ære i Livet, at han nedlægger sit Mandat. Hvornaar har Du set en Lærer, Præst eller Dommer vige sin Plads, fordi hans personlige Mening var modsat det, han skulde docere eller dømme efter? Nej! Af Hensyn til deres egen kære Mave æder de deres eget Spy og slynger bevidst Ungdommen ud i Uviden-

hed, Raahed, Ulykke og Forbrydelse. Disse fejge, „tolerante” Mennesker er det, der bærer Ansvaret, og ingen andre”.⁴¹

Det er vigtigt for forfatterne at danne et *os* og et *dem*, gennem afgrænsning af, hvilke klassespecifikke egenskaber arbejderklassens og middelklassens individer besidder. Når Christensen betegner *de andre* som hykleriske og moralsk fordærvede, er budskabet til arbejderne, at de havde moralske værdier der oversteg de bedre bemedlede. I litteraturen henvendt til middelklassen, er beskrivelserne af de ubeherskede og udannede arbejdere med til at understrege hvilken seksualpraksis læserne burde afholde sig fra. Samtidig kunne læseren (middelklasse eller ej), overbevise sig selv om, at han/hun var en del af de, der formåede at beherske sig og dermed lægge afstand til de usunde og fattige. Klasseskel fremstår derfor i oplysningslitteraturen som grundet i værdier som moral, dannelse og evnen til selvbeherskelse. Som del af arbejderklassen kunne mennesker gennem læsning af *Arbejder og Børneflokk*, hævde sig over for de mere velhavende ved tanken om egne muligheder for at indgå partnerskab baseret på kærlighed, og ikke økonomi. Modsat kunne middelklassens mennesker gennem hovedparten af de 11 andre bøger, blive bekræftet i, at de besad en langt bedre evne til at styre deres drifter end arbejderne.

Det kvindelige punkt for vellystfølelse

Kvindens begær og nydelse er et omdiskuteret emne i oplysningslitteraturen, og de eksplicite udsagn modsiges i mange tilfælde af mere implicite fremstillinger. Den kvindelige seksualitet fremstår som genstand for stor interesse, forvirring og konflikt.⁴² I et par af oplysningsbøgerne, er der skepsis om, hvorvidt kvinder overhovedet havde et begær, og kunne forventes at nyde seksuallivet med ægteemanden.⁴³ I hovedparten af bøgerne, ses der på trods af den udtalte skepsis, alligevel en implicit forventning om, at kvinden normalt havde et begær.⁴⁴ Italesættelser af klitoris og dennes funktion, viser et betragteligt fokus på den kvindelige nydelse under samlejet. Senere i artiklen vil jeg komme ind på hvordan fremstillingerne af nydelse blev prioriteret i forhold til andre mål med samlejet, men i det følgende skal det handle om den kvindelige nydelse.

Klitoris bliver beskrevet i otte af bøgerne, og i syv italesættes den som central under samlejet. Freud havde i 1905 argumenteret for at klitorisorgasmen var umoden, og den voksne kvinde burde derfor ifølge

ham, opnå orgasme gennem stimulans i forbindelse med penetration. Alligevel blev læsere i Danmark i disse bøger altså informeret, om at klitoris var en central del af det gode samleje. I *Arbejderne og Børneflokket*, som udkom første gang i 1911, var Christensen enten uvidende om Freuds forståelse af klitoris, eller ikke nogen tilhænger af teorien. Han konstaterede:

“Hendes Nydelse ved Samværet bestaar i en stærk Blodtilstrømning til Kønorganerne, der, gennem et lille Organ – »Kildren« – bevirker en Nervetrækning”.⁴⁵

Ordet orgasme bliver ikke anvendt i nogen af bøgerne, og når der tales om tilfredsstillelse, er det ofte uklart hvad der menes. I forhold til denne nervetrækning som Christensen italesætter, kan det tolkes som en orgasme. Christensen mente endvidere at nydelsen blev større af at være fælles: “Vi Mænd kan vist snart blive enige om, at vi skænkes den højeste Nydelse, naar Kvinden giver sig helt og fuldt hen i Samværet”.⁴⁶ I *Kvinden som ung*, skriver Ruf på lignende vis om en *vellystkrampe*, og giver indtrykket af, at hvis kvinden ikke oplevede denne, i løbet af 20 samlejer, var det noget, der måtte tilskrives et særligt temperament. Ifølge Ruf, lod visse kvinder med dette særlige temperament, som om de oplevede krampen, af følgende årsager:

“1) for at fængsle Manden til sig, som gerne ser, at hans Nydelse ogsaa deles af det andet Væsen; 2) for ikke hver Gang at høre Bebrejdelser for Ligeugdighed og Kulde”.⁴⁷

Ligesom Christensen, videregav Ruf en forståelse af, at oplevelsen blev bedre for manden, hvis kvinden følte vellystkrampen. Begge parters nydelse bliver fremstillet som en normal del af det velfungerende seksualliv – selvom kvinden ikke forventedes at opleve vellystkrampen hver gang. Her kan man også tale om et vist påbud om at nyde, da det bliver italesat som et problem hvis kvinden ikke nød samlejet.⁴⁸ Var manden blid og opmærksom i sengen, ville normale kvinder føle nydelse.⁴⁹ Ruf beskrev i den anatomiske gennemgang af klitoris, mere indgående hvilken funktion denne havde under samlejet. Klitoris ville ligesom brystvorterne svulme op ved “Berøring eller Gnidning”,⁵⁰ og som “Vellystorgan”⁵¹ gjorde den “Samlejet til en Nydelse for Kvinden”.⁵² Rufs beskrivelse af kvindens ønske om blidhed kan, sammen med italesættelsen af klitoris, ses som en reel vejledning til optimering af den

seksuelle nydelse for kvinden. *Kvinden som Ung* er den eneste, der så detaljeret og ugenert skriver om at gnide på dette vellystorgan.

I *Kvindens Køns-hygieine* lød beskrivelsen:

“Kilderer er det Lem, der i Parringsøjeblikket spiller den vigtigste Rolle, fordi en Del fine Nerver har sit Sæde i den, og disse fine Nerver bliver pirrede under Samlejet”.⁵³

Pirringen står som en selvfølgelig del af samlejet, og er ikke et direkte råd om at røre ved klitoris. Ved den selvfølgelig fremstilling af, at klitoris ville blive stimuleret, blev det formidlet at dette var normalt. Kress beskrev på lignende måde en stimulans af klitoris, som han dog var eksplicit omkring blev forårsaget af mandens penis, der ville skabe “en pirrende Følelse, der først og fremmest har sit Sæde i Kilderer samt i de svulmende, smaa Skamlæber”.⁵⁴ I *Den gyldne bog* blev det konstateret, at klitoris af naturen var “bestemt til at være det vigtigste Pirringmiddel i Parringsøjeblikket”.⁵⁵ I yderligere to bøger, blev klitoris nævnt som central for kvinden i det seksuelle samliv.⁵⁶ Mens der i syv af bøgerne var beskrivelser af klitoris som center for den kvindelige seksuelle nydelse, blev den i *Forholdet* beskrevet nøgternt som en “meget følelig Top, clitoris”.⁵⁷

Det fokus klitoris havde i hovedparten af litteraturen, giver et billede af, at kvindens nydelse kunne være legitim og ønskværdig. Ifølge fremstillingerne i oplysningslitteraturen, var der dog mange faktorer der påvirkede, hvorvidt og hvor stor nydelse den enkelte kunne opnå. En del af disse faktorer var knyttet til, hvorvidt rammen for den seksuelle praksis var legitim. I det følgende skal det omhandle, hvilke faktorer der gjorde det legitimt at have sex. I defineringen af, med hvem og hvornår, man burde udfolde sin seksualitet, adskiller Christensen sig fra de resterende.

Det legitime parforholds lyksalighed

Seksuel nydelse har ikke tidligere i historieskrivningen været beskrevet som en central eller betydningsfuld del af det normale samleje i tiden omkring 1900. Bodil K. Hansen berører i sin undersøgelse af familie- og arbejdslivet på landet 1870-1900, at der i højskolebevægelsen fandtes en forventning om at seksuallivet skulle give en dyb og inderlig dimension til ægteskabet.⁵⁸ Hansen har lagt større vægt på at udfolde den gældende seksualmoral hvad angår før-ægteskabeligt samliv, men

Dagen før.

Bryllupsdagen.

Dagen efter.

Postkort der på humoristisk vis, underbygger oplysningslitteraturens gennemgående beskrivelse af, at den normale kvinde både var i stand til, og burde, føle nydelse af det ægteskabelige seksualliv.

senere nævner hun, at en kvinde erindreren sengen som centrum for ægteskabets rigeste timer og konfliktløsning.⁵⁹ Hansens beskrivelser giver et indblik i en hvis positiv forventning til, og erfaring med, det ægteskabelige seksualliv, uden dog at gå i dybden med nydelsesaspektet. I *Kvindeskøn* viser historiker Bente Rosenbeck, hvordan kønnet er socialt konstrueret. Hun beskæftiger sig med, hvad normer for seksualiteten viser om datidens konstruering af kvindelighed, og er derfor ikke interesseret i fremstillinger af samlejet i sig selv. Rosenbeck anvender seksualoplysningslitteratur som kildemateriale, og beskriver at der omkring 1900, fandtes visse fortalere for en positiv holdning til seksualiteten, som noget der kunne eksistere udenfor ægteskab og uden målet om reproduktion, men at dette var en radikal position.⁶⁰ Hun mener, at den seksuelle lyst først rigtigt kom på dagsordenen i forbindelse med 1970'ernes seksualpolitiske bevægelse og denne bevægelses problematisering af en såkaldt naturlig seksualitet,⁶¹ og konkluderer: "Det normale og sunde var den genitale kontakt, men med en vis form for tolerance over for den opfindsomhed, mennesker viste i forspillet.⁶² Mens Rosenbeck viser i hvilken sammenhæng lysten blev begrænset, og hvorfor, har jeg været interesseret i at undersøge, hvordan nydelsen indgår i fortællingen om den normale seksualitet.

Det heteroseksuelle parforhold bliver i oplysningslitteraturen frem-

stillet som indbegrebet af naturlighed og dermed sundhed. Men her hører enigheden også op, for hvor middelklassens ramme for seksuelt samvær bliver udgjort af ægteskabet, var ugiftes seksualliv også legitimt i *Arbejderne og Børneflokket*.

Det normale seksualliv fremstilles i hovedparten af litteraturen som en positiv oplevelse for både mand og kvinde. Kun i *Den seksuelle Drift* af Alfred Hegar, beskrives det entydigt at kvindens begær og nydelse er en sjældenhed, der ofte forbliver fraværende, selv sammen med ægtemanden. Nydelse var generelt ikke et fokus for Hegar, og han var overbevist om, at gifte kvinder havde uvilje mod samleje, som de dog overvandt for at opnå noget, der lå udenfor den seksuelle handling; opmærksomhed fra manden, anerkendelse, et stærkere bånd i ægteskabet og endelig, børn.⁶³ Seksuallivet kunne gøre ægteskabet stærkere, men dette skete altså uden den kvindelige parts nydelse, da man ikke kunne forvente at kvinden havde lyst til samleje, selv med sin elskede:

“Overhovedet finder man ikke sjældent endog hos en kraftig og sund Kvinde, Ligeegyldighed for, Utilbøjelighed til og Afsmag for kødelig Omgang, ogsaa med den hun elsker. Kollegaer, med hvem jeg har talt derom, er af ganske den samme Mening”.⁶⁴

At dømme ud fra dette kildemateriale, havde Hegar dog ikke ret i at hans forståelse af den kvindelige lyst (eller mangel på samme), var almen. Det normale seksualliv blev i de resterende bøger blandt andet defineret ved, at begge parter havde lyst til samlejet og nød det intime samvær.

De ugifte læsere blev i *Forholdet mellem Kvinde og Mand* stillet en stor seksuel nydelse i udsigt, hvis blot parret formåede at vente med at have samleje:

“Den Lyksalighed, der føles af kyske Nygifte under deres Kønsomgang, kan den afdankede Vellystning ikke tænke sig; thi sunde og rent stemte Nerver er modtagelige for en høj Grad af de behagelige Følelser, som sygelige og svækkede Kønsorganer ikke er i Stand til”.⁶⁵

I *Menneskets Kønsliv*, steg nydelsen ligeledes hvis den seksuelle handling var legitim. Nydelsen var også her en del af argumentationen for kun at handle på sit begær inden for ægteskabet:

“alle de derved raadende Forhold gør Kønsnydelsen med en Prosti-

tueret lige saa skadeligt for ens Velbefindende, som Samlejet i Ægtesengen er nyttigt for det. Den med en prostitueret Kvinde foretagne Kønsakt lider baade under den Ringeagt, man nærer for Kvinden, og under Følelsen af ens egen Forseelse”.⁶⁶

I yderligere fem bøger, blev det velfungerende seksualliv knyttet til det gode ægteskab.⁶⁷ I ægteskabet skulle nydelsen findes, for kun i det legitime seksualliv var det seksuelle smukt og muligheden for den højeste nydelse inden for rækkevidde. Den seksuelle nydelse blev derved et argument for at indgå i ægteskabet.

Men læserne blev ikke kun opfordret til at gifte sig ved at blive stillet positive aspekter i udsigt, det blev også understreget at alternativet til ægteskab var både ulykkeligt, usundt og i øvrigt et udslag af egoisme. Ægteskabet var grundlaget for samfundsindretningen, og derfor var påbuddet i litteraturen henvendt til middelklassen, at man skulle gøre sin pligt og gifte sig. Opfyldte man ikke sin pligt, gik man ikke kun glip af den største nydelse, ifølge nogle af forfatterne, hævnede naturen sig grusomt på de ugifte.

Lomholt mente således, at ægteskabet som institutionen var grundlaget for samfundsindretningen, og at familien og det monogame parforhold sikrede samfundets beståen⁶⁸ – derfor var det egoistisk ikke at gifte sig.⁶⁹ I *Det Smukke Køn* gav Edith Pasteur ligeledes udtryk for, at den ægteskabelige institution skulle beskyttes, for ellers var der fare for “det heles Bestaaen”.⁷⁰ Seksuallivet var central for at sikre dette, da et dårligt seksualliv ville fjerne ægtefællerne fra hinanden, hvorimod en løsning af problemet ville føre til lykke i hjemmet.⁷¹ Der var ingen tvivl om, hvad den sunde, normale kvinde burde gøre – og ville trives med: “vil hun staa paa sin rette Plads, da bliver hun Ægtefælle, og kun overspændte, blaserede, livstrætte Kvinder kan have Interesse af at hidføre Forandringer heri”.⁷² Pasteur gav endvidere i *Forlovelse*, udtryk for at den ugifte kvinde med tiden ville blive kønsløs: “Den ugifte Kvinde ophører at være egentlig Kvinde, hendes Kvindenatur udryddes med Magt; hun bliver noget nyt, – noget der ikke kender Kærlighed”.⁷³ En lignende beskrivelse ses i *Den intime Raadgiver*.⁷⁴ Kress mente at den ugifte mand og kvinde ville ændre personlighed og blive usympatiske, ofre for hån og ville lide af et dårligt helbred fordi det var naturstridigt at tilbageholde begæret.⁷⁵ Det dominerende budskab til middelklassen var dermed, at det ægteskabelige liv ville føre til lykke, sundhed og et nydelsesfuldt seksuelt samliv.

Christensen knyttede ligeledes det normale, gode seksualliv sammen

Når først der var indgået ægteskab, kunne begge parter nyde det seksuelle samliv, så længe de stadig formåede at praktisere et vist mådehold. Selvbeherskelse var dermed stadig et krav efter vielsen. I Arbejderne og Børneflokket, er et af Christensens mere radikale budskaber til sine klassefæller, at det seksuelle samliv også kunne være legitimt uden at man var gift.

med et kærlighedsfyldt parforhold mellem mand og kvinde, men han understregede samtidig, at parforholdet ikke behøvede at være hverken livslangt,⁷⁶ eller velsignet af præsten, for at være legitimt og godt:

“Hor er noget af det simpleste og gemeneste, Nogen kan gøre sig skyldig i, men det kan aldrig finde Sted hos de Unge, hvor de to, der elsker hinanden, giver sig hen til hinanden, og hvor intet andet Forhold end deres Elskovsforhold binder dem sammen”.⁷⁷

I Christensens erindringer beskriver han sin første seksuelle oplevelse. Det var med en pige han lærte at kende samme aften, og som han senere fandt ud af, var berygtet for sine mange seksuelle bekendtskaber, som hun til tider krævede penge af.⁷⁸ Christensens fortælling om episoden bærer præg af en ambivalent tilgang til løse forhold; da omgivelserne fordømmer pigen, forsvarer han hende med at hun var sød ved ham, men han forsvarer også sig selv med, at han ikke kendte hendes omdømme.⁷⁹ Centralt for Christensens forståelse af, hvad der var den rigtige ramme om det seksuelle, er hans beskrivelse af, hvordan han havde forestillet sig sin første seksuelle erfaring:

“I drømmen var det altid en pige, jeg kendte og holdt meget af. Og hun holdt også meget af mig. Vi var sådan lidt forlovede og kyssede hinanden. Det havde været helt anderledes med pigen i nat. Og nu bagefter, var det ingen fryd at tænke på”.⁸⁰

Denne fortælling stemmer overens med de værdier han formidler i *Arbejderne og Børneflokken*. Det gode seksualliv var karakteriseret ved at udspille sig mellem to der elskede hinanden og var i et monogamt, længerevarende forhold.⁸¹ Christensen var ikke imod ægteskabet,⁸² men han understregede, at det ikke burde indgås for tidligt, og at graviditet udenfor ægteskab ikke burde betyde, at parret skulle vies.⁸³ Christensen går så langt som til at anbefale, at de unge har beskyttet samleje inden ægteskab for at knyttes tættere sammen, og hvis kvinden alligevel bliver gravid, understreger han blot, at manden skal bidrage økonomisk til husholdningen.⁸⁴ Der blev ikke udtrykt samme accept for seksuelle forhold inden ægteskab i de resterende bøger. Til gengæld fremstillede Christensen ligesom flere af de andre forfattere, graden af seksuel nydelse som størst i legitime forhold. Om manden som ikke elsker den kvinde han er sammen med, mente Christensen at: “Aldrig har hans Legeme skælvet i Elskovsglæde, aldrig har hans Sjæl svunget sig op paa Lyksalighedens Højder i Samværet med Kvinden”.⁸⁵

Det normale seksuelle samliv italesættes i hovedparten af litteraturen som en kilde til nydelse for begge parter, og beskrives som en central faktor til at styrke samhørigheden og kærligheden i parforholdet. Hvor

Christensen præsenterer det kærlighedsfulde parforhold uden for ægteskab som fuldt ud acceptabelt, styrker anvisningerne i den resterende litteratur, en bevaring af det bestående samfund gennem idealiseringen af ægteskabet. Seksuel nydelse var på dagsordenen i starten af 1900-tallet, som en central del af forestillingen om det normale heteroseksuelle, monogame parforhold. Fremstillingen af hvad det legitime, sunde og nydelsesfulde bestod i, var knyttet til hvordan de forskellige forfattermenter mente borgerne skulle indrette sig.

Den svenske idéhistoriker Pia Laskar har i sin afhandling fra 2005 undersøgt seksualoplysningsbøger på svensk, udgivet i perioden 1800-1920. Hun mener ligeledes at nydelse blev fremstillet som en del af det normale seksualliv. Laskar lægger vægt på nydelsesbetoninger og fremstillinger af lykke, og har tolket beskrivelserne af det ideelle ægteskab som en samhørighed skabt gennem gensidig kærlighed og seksuel intimitet.⁸⁶ Historikerne Anita og Michael Fellman har ligeledes argumenteret for at positive beskrivelser af det seksuelle samliv, var betydningsfuldt i amerikanske sundhedsoplysningsbøger udgivet i perioden 1870-1890. De påpeger at de fleste af forfatterne mente, at sex for nydelsens skyld indenfor visse rammer kunne styrke samfundets orden.⁸⁷ Disse rammer var udgjort af et krav om selvbeherskelse, og en forståelse af at sex også havde til formål at styrke ægteskabet.⁸⁸ Seksualoplysningslitteratur blev i høj grad oversat og udbredt på tværs af nationale grænser. At undersøgelserne af den svenske og den amerikanske litteratur også viser nydelse som en del af det normale seksualliv før 1900, tyder derfor på at de danske seksualoplysningsbøgers fremstilling af nydelse hvilede på en ældre tendens.

Det følgende omhandler italesættelsen af prævention. Uenighederne om, hvad der definerede det legitime seksuelle forhold, betød at der også i dette spørgsmål var splittelse mellem Christensen og de resterende. Der var dog også en del ligheder.

Prævention; en ansvarlig eller skændig foranstaltning?

Anvendelsen af børnebegrænsende midler og metoder var kontroversielt at oplyse om ved århundredeskiftet, hvilket blandt andet kom til udtryk ved ulovliggørelsen af reklamer for præventionsmidler. Ved behandlingen af lovforslaget i folketinget i 1906 blev prævention sat i forbindelse med illegitime seksuelle handlinger, såsom udenomsægteskabelige forhold og prostitution.⁸⁹ Disse forhold gjorde emnet svært at italesætte fra en respektabel position.

Man ved kun meget lidt om, hvor udbredt viden om prævention var omkring 1900, ligesom det er usikkert hvor mange der benyttede sig af det. Historiker Tinne Vammen har i *Rent og Urent*, udfoldet tjenestepigers liv i København 1880-1920. Hun anser seksualoplysningslitteraturen for primært at henvende sig til borgerskabet, men påpeger også at tjenestepigerne kan have læst i herskabshjemmets bøger.⁹⁰ Vammen mener, at hvor det er sandsynligt at tjenestepiger kendte til midler der afbrød graviditeten, er det langt mere usikkert, om de har kendt og anvendt de fremstillede præventionsmidler.⁹¹ Bodil K. Hansen mener, at brugen af præventionsmidler blev betragtet som lige så forargeligt som prostitution, og at afholdenhed som det eneste blev anbefalet hvis man ønskede at begrænse antallet af børn.⁹² Hansen viser gennem erindringer, at det i slutningen af 1800-tallet, kunne kræve stor ihærdighed at få information om præventive midler, da det kunne hænde at læger nægtede at videregive oplysning, selv til en gift kvinde med adskillige børn.⁹³

I det følgende beskrives det, hvilke præventive midler (eksempelvis kondom, pessar) og præventive metoder (afbrudt samleje med flere), der blev anbefalet. Set i lyset af, hvor tabuiseret emnet var, er det interessant at undersøge, hvorvidt prævention blev præsenteret som en acceptabel forholdsregel. I hovedparten af oplysningslitteraturen, blev der oplyst om prævention, men italesættelsen var i flere bøger modsætningsfyldt og bar præg af ønsket om at forsvare egen respektabilitet.

I tre bøger blev der givet udtryk for voldsom væmmelse, samtidig med at der oplyses om prævention. Således blev præventive midler omtalt som afskyeligt, farligt og usikkert i *Den Fysiske Kærlighed*. Anvendelsen blev karakteriseret som vold mod naturen,⁹⁴ sat i forbindelse med prostitution, og der blev advaret om fysiske og psykiske følger af at praktisere afbrudt samleje.⁹⁵ Alligevel nævnes det, at man i specialbutikker kunne købe sikkerhedssvampen, som "i en Del Tilfælde forhindrer Befrugtning".⁹⁶ En for ofte anvendelse af prævention var helbredsfarligt, men en sparsom kunne accepteres.⁹⁷ I *Det smukke Køn*, ses en lignende fremstilling, hvor sikkerhedssvampen også nævnes, og hvor det indikeres, at det har betydning hvor ofte midlerne bruges.⁹⁸ I *Den gyldne bog*, nævnes der intet om præventive midler, men det beskrives at prostituerede undgår graviditet ved at: "trykke det mandlige Lem dybt ind i Skeden ved heftige Omfavnelser og voldsom Opstemning af Underlivet".⁹⁹ Retau forklarede at sæden på denne måde ville blive ledt væk fra ægget.¹⁰⁰ Ved at knytte metoden til prostitution, blev det understreget at det ikke var en respektabel handling. I disse tre

[Telefon 6719.]

Bandage-Afdeling

Brok-Bind à 3, 3.50, 4, 4.50
dobbelt 6 à 8. **Navlebrok-Ban-**
dager med Spiralfj. Pelot 6 Kr.
Moderbandager 5.50. Lave-
dan Bandager og Moderringe.

Pariser-Specialiteter, sanitaire og hygieiniske Artikler.

Gummi Roules eller Cigaretts Dus. 1,
1.50, 2, 3 à 4 med **Sædreservoir** 3, 4
à 5. **Capots anglais** 4. **Coecal-Con-**
doms (Fiske Bl.) hele Varer 2.50. 3 à 4
udsøgt Kval. 4.50. 6 à 8. **Courbés** origi-
nal Produkt 4.50, 6, 8, 10 à 12 Kr

Dame Sikkerh.-Sprøjter, forbedret
Konstruktion 6, 8 à 10. en **Injectør** 4
Prof. Mensingas **Dame Pres.** 3 à 4. **Ind-**
fører 2.50 à 6.50, fineste engl. **Sikkerh.-**
Svampe 4, 6, 8, 9, 10 à 12. **Kæmpe** Kval.
15. **Vaginal-Suppositorier** Dus. 2.50.
Pulverbleseren, „**Antispermatikon**“ 8,
do. „**Royal**“ med bevægelige Flygler 15.

Urinaler til Dag- og Natbrug for Mænd,
Kvinder og Børn 8, 9, 10 à 11. **Flaske**
Urinals 3.50 à 5.50.

Aldtid de nyeste Opfindelser. Sendes discr. til Ind- og Udland med Postøkr.

Særskilt **Dame-Afdeling**

Gl. „Grand-Depot“

Export til alle Verdensdele
Telefon Nr. 4463.

Suspensorie-Afdeling

nye Modeller à 1, 1.25, 1.50,
1.50, 1.75, 2, 2.50. **Pariser** Mo-
del. 2.50 og 3.50. **Satin** og **Silke**
3 à 4. **Vandbrok**, **Compressions**,
Rytter og **Sports-Suspensories**.

Liv-Bind for svangre og korpulente
Damer, stort færdigsyet **Udvalg**, lette
elegante Facons, 2, 2.50, 3, 4, 5, 6 à 8.
Atlask 10 à 12. **Underlivs** og **Varme-**
Bind for Damer og Herrer.

Maanedsbælter 3. **Puder** Dus. 2. **Mo-**
derssprøjter med **Ballon** 3.50. **Clysoir**
med **Ballon** 3. **Udskylningsapp.** 1.50,
2 à 2.50. **Pæreformede Clysterspr.** fra
60 Øre til 4 Kr. **Næse-, Øjen- og Øre-**
douch 2.50. **Martins Bind** **Glycerinspr.**
billige **Luftpuder** til Sygebrug m. m.

Pollutionsapparater bedste System,
2.50 à 3. fineste engl. **Bougier** og **Ca-**
thetre 1.25, 1.50, 1.75. **Urinspr.** fra 10
Øre til 2 Kr., med elast. **Canuler** 1, 1.25.

Gratis illustr. Katalog.

Gothersgade 91.

Bedste Firma for Handlende,
laveste en gros Priser

Reg. Varemærke.

Handels- og Vinforret

Inden det i 1906 blev ulovligt at reklamere for præventive midler, blev der bramfrit annonceret for blandt andet pesssar, modersprøjte og kondomer. Efter loven trådte i kraft, kunne man dog stadig bestille produkterne ved hjælp af avisannoncer, nu skulle man bare kigge efter såkaldte gummiartikler.

Annonce fra Socialdemokraten 3. november 1899

Udsolgt.

ed henledes herved paa, ende Onsdag, og at den af udløber

ag.

Bispebjerg, Købh. L.
de store Bryggerier, her De forlange Hvidtøl og
lspebjerg". Telef. Tgv. 154.
A. J. Hansen.

rg Brødfabrikkers
anerkendte
brødsorter.

blom tarvelige samt fuldstændigt Seng-
de man billige Afbetalingen

Nedennævnte
Firma er Nordens
største og "det assortere-
de Etablissement. har i alle
Artikler det fuldstæn. "te og
rigeste Udvalg, byder sine Kunder
de største Fordele saavel
med Hensyn til Varesnes
Kvalitet som deres virke-
lige Prisbillighed.

Paa ethvert Gøbet det bedste

Pariser-Artikler, Gummi-
Roules eller Ciga-
retts Dus. 1, 1.50, 2, 3, 4, med Reser-
voir 3, 4, 5, **Capots anglais** 4, **Silke**
Roules 4, **Coecal-Cond.**, **Fiskeblærer**,
hele Varer pr. Dus. 2.50, 3, 4, ud-
søgte 4.50, 6 à 8. **Courbés** origi-
nal Produkt 4.50, 6, 8, 10, 12

Occlusiv-
Pessar, **Dame Pres.**, Stk. 3 à 4. **Ind-**
fører 2.50, 3.50. **Sikkerh.-Svampe** 4,
6, 8, 10, 12. **Kæmpe** Kval. 15. **Vagi-**
nal-Suppositorier 2.50. **Pulverbleser-**
eren, „**Antispermatikon**“ 8, „**Royal**“
med Flygler 15. Aldtid det nyeste.

Sikkerheds- Sprøjter i
enest.
Konstruktion 6, 8, 10. **Modersprøjter**
med **Ballon** 3.50. **Fransk „Injectør“**
4. **Skedespr.** 1, 1.25, 1.50. **Udskyl-**
ningsapp. 1.50, 2, 2.50.

Fra Hørskaber, Vinterfrakker & Ulster
fra 8-25 Kr., Klædning 20 Kr., Jakke 6
Kr., Bonkl. 6 Kr., Husk 64, Korsg. 64.

Husk 22, Blegdamsvejen 22,
(lige for Blegdamshospitalet),
Møbler, Sengkammer, Gulv- og Bord-
tæpper samt et stort Lampesalg, **Gar-**
anti for reel Behandling. **Kredit** gives
fra 1 Kr. ugenlig.

N. Jørgensen. Tlf. 4290.

Eneste Detaillæg til virkelige en gros
Priser

Uhrmagasinet, Vingaardsstr. 22,
Nye Rind-Uhre fra 4 Kr., Søl-Herrer-
og Dame-Urnt. (10 Stens) 12-14-16-18
Kr. **Afbetaling** indrømmes. 3 Aars
Garanti.

Uhre paa Afbetaling
2 Kr. straks og 1 Kr. ugenlig
Baggesøng. 32. G. Sørensen.

2 KR. STRAKS!
1 KR. OM UGEN
GARANTI 3 AAR
N. H. ELLERTSEN,
NANSENGADE
49.

Køb Uhre paa Afbetaling.
fra 1 Kr. om Ugen. **G. Bøsser-
ingen 6. Chr. Mortensen, Uhrmager.**

Annonce fra Folkets avis 6. december 1900

Min illustrerede Prisliste

over alle de hygieiniske Gummil-
artikler samt Priser sendes frit med
10 styk i Form. L. Nansen Gummil-
fabrik, 2 København F.

Annonce fra Folkets avis 21. december 1913

bøger blev prævention beskrevet som moralsk forkasteligt, men samtidig blev det indikeret, at en sparsom anvendelse var mulig.

Fremstillingen i *Menneskets Kønsliv* var også modsætningsfyldt. Kress tog både voldsomt afstand til brugen af præventive midler, samtidig med at han gjorde det klart, at prævention kunne være legitimt under visse omstændigheder. Han mente på den ene side, at prævention førte til en stagnation af befolkningen, og en ende på nationers storhed,¹⁰¹ og at kvinder der ikke ønskede børn, var unaturlige.¹⁰² Taget ud af sammenhæng, virker disse udtalelser som en afstandtagen til prævention, men Kress opstiller også et scenarie, hvor han alligevel mener det er moralsk forsvarligt at anvende prævention. Han beretter om en "dannet kvinde", der efter fire fødsler var så svag at hun frygtede for sit liv,¹⁰³ og var ulykkelig over ikke at kunne have samleje med sin mand:

"Vort Soveværelse, i hvilket jeg tidligere altid var traadt ind med et saa let og glad Hjærte, syntes mig nu at være et Fængsel, det mest forhadte Sted i vort Hjem".¹⁰⁴

Selvom afholdenheden blev beskrevet som hårdst for manden, besluttede kvinden sig for at genoptage seksuallivet, om hun så skulle dø af følgerne.¹⁰⁵ Den voldsomme fortælling slutter med, at prævention gav parret lykken tilbage, og Kress fastslår: "Tilfældet er aldeles ikke enestaaende, og vi føler, at vor Samvittighed ikke vil hindre os i at raade alle Ægtefæller, der er i samme situation, til at anvende det samme Middel".¹⁰⁶

Det seksuelle samliv var altså ifølge Kress med til at knytte ægtefællerne til hinanden, og fordi det vigtigste var, at holde parterne sammen i det monogame ægteskab, og dermed sikre familiens beståen, var anvendelsen af prævention legitimt. Ser vi derfor ud over de voldsomme manifestationer mod prævention, ses det at prævention i *Menneskets Kønsliv*, blev præsenteret som legitimt at anvende inden for visse rammer. Kress understregede dog, at man uanset situationen altid burde udøve selvbeherskelse, da overdreven brug af midlerne var skadelig.¹⁰⁷ Der var dermed stadig brug for selvbeherskelse.

I tre andre bøger, blev prævention fremstillet som acceptabel at anvende under visse forudsætninger, men uden samme manifestation af væmmelse som i *Menneskets Kønsliv*. Lomholt gav udtryk for en vidtgående accept af anvendelsen af prævention, så længe det skete i ægteskabet:

“Vi maa nøjes med at konstatere, at det er en Kendsgerning, at Kravet om Indskrænkning af Børnetallet indenfor mange Ægteskaber kan optræde som en bydende Nødvendighed for de paagældende og ud fra Overvejelser, som man paa ingen Maade uden videre tør afvise”.¹⁰⁸

I *Den Intime Raadgiver*, mente Buthler at prævention var en ansvarlig handling, hvis parret var fattigt, syge eller havde sygelige anlæg.¹⁰⁹ I *Kvindens Køns-hygieine* blev der udtrykt forståelse for, hvis kvinden ikke havde lyst til at få børn overhovedet, og det blev understreget, at der ikke eksisterede nogen pligt til at få børn.¹¹⁰ Afholdenhed blev nævnt som en mulighed, men var langt fra et krav, for: “hvad er vel Ægteskabet uden Kønsdriftens tillokkelser?”.¹¹¹ I disse bøger blev der ikke advaret om for hyppigt brug af præventive midler, men der var stadig en ramme for, under hvilke omstændigheder prævention var acceptabelt. Fordi emnet var tabubelagt, blev prævention i hovedparten af oplysningslitteraturen italesat med stor forsigtighed, og informationen om midler og metoder blev givet med diverse forbehold. Flere af forfatterne der henvendte sig til middelklassen, legitimerede brugen af prævention, så længe det skete inden for ægteskabet, og med formålet om at holde sammen på ægtefællerne og familien. Christian Christensens hovedformål med *Arbejderne og Børneflokket*, var at udbrede kendskabet til prævention blandt arbejderne, og han adskilte sig på væsentlige punkter fra de resterende i spørgsmålet om prævention. Han idealiserede det længerevarende kærlighedsfulde forhold mellem mand og kvinde, og dette ønskede han at styrke gennem prævention.¹¹² Dette var som vist ikke enestående, men Christensen opfordrede samtidig til, at unge par skulle benytte muligheden for at lære hinanden at kende seksuelt, inden ægteskab,¹¹³ og så det som positivt at det begrænsede børneantal gjorde det lettere for par at gå fra hinanden.¹¹⁴ Denne opfattelse blev ikke delt i andre af bøgerne, ligesom han stod alene med ønsket om at tvinge en samfundsændring igennem ved hjælp af prævention:

“At standse Produktionen af Arbejdskraften er at standse den Kilde, hvorfra Kapitalen tager sin Profit og Overklassen sin Samfundsmagt. Det er den farligste Strejke, Arbejderne endnu har etableret mod Overklassen”.¹¹⁵

Christensen gik ud fra at hans læsere som udgangspunkt, var skeptiske overfor det moralske aspekt ved at anvende prævention. Han gjorde

Hvor mandens begær blev italesat som stærkt per definition, var det kvindelige begær mere omdiskuteret. Her på postkortet ses mandens fascination af kvindens krop tydeligt. Implicit kom det kvindelige begær dog også til udtryk i oplysningslitteraturen, gennem anvisninger til hvordan hun skulle tøjle sit begær.

derfor meget ud af at understrege, at børn også kunne være en glæde,¹¹⁶ og at det tværtimod at være forkasteligt, var ansvarligt at begrænse børneantallet hvor det var nødvendigt på grund af fattigdom.¹¹⁷ Christensen

forklarede hvordan middel- og overklassen brugte børnebegrænsningen til at opretholde et liv dikteret af griskhed og økonomiske interesser.¹¹⁸ Ejendomsbesidderne anvendte prævention i forvejen, og nu var turen kommet til arbejderne, der havde renere motiver og kunne knyttes tættere sammen gennem det nydelsesfulde seksuelle samliv. Tværtimod at fordømme, knyttede han prævention sammen med god moral: "Den vil ranke Folket i Selvstændighed og Handlekraft og tilskyde Samfundet økonomiske og moralske Værdier, som det nu mangler".¹¹⁹ Helt bagerst i bogen, gjorde han det klart, at det var fuldt ud acceptabelt at tage forholdsregler med målet om slet ikke at få børn:

"Hovedformaålet er at gøre Menneskene til Herrer over deres egen Lykke, og den bestaar ikke i mange Børn eller ingen Børn, men den bestaar i det Antal Børn, som deres økonomiske, fysiske og moralske Evner i Forbindelse med deres Længsler og Attraa siger dem er det rette".¹²⁰

Legitimeringen af at anvende prævention for helt at undgå børn, uden at sygdom lå til grund for beslutningen, ses kun i en enkelt anden bog, som vist tidligere i afsnittet. At mennesket pludselig kunne fravælge børn helt, var en skræmmende tanke for mange i datiden. Christensen så prævention som en politisk kampform og et middel til inden for overskuelig tid, at skabe bedre forhold for arbejderfamilierne.

Selvom der i disse bøger, blev åbnet for muligheden af, at det under visse forhold var acceptabelt at anvende præventive metoder og midler, var det et emne der var svært at italesætte offentligt. Den modsætningsfyldte fremstilling og manifestationer af væmmelse, der kom til udtryk i flere af bøgerne, var en strategi, der gjorde det muligt at italesætte et tabubelagt emne. Prævention blev i en del af oplysningslitteraturen, legitim i kraft af økonomiske hensyn eller sygdom, hvis den blev anvendt indenfor ægteskabets rammer. Hvor det i *Menneskets Kønsliv* blev indikeret, at kvinden skulle være døden nær, for at prævention var acceptabel, blev graden af sygdommens alvor ikke nærmere specificeret i andre. Graden af fattigdom der legitimerede prævention, var heller ikke konkret. Dette muliggjorde anvendelsen af prævention i ægteskabet som en respektabel handling, om end det oftest blev understreget, at der var grænser for hvor ofte dette kunne ske uden fare for helbredet. Christensen angav en vidtgående ramme for, hvornår det var legitimt at anvende prævention, og var radikal i sin accept af at fravælge børn helt, og sin opfordring til at have samleje inden ægteskab.

Han stod alene med sit ønske om at omforme samfundet, men han var ikke den eneste der oplyste om prævention, og legitimerede anvendelsen. I de bøger hvori børnebegrænsning var nævnt, blev der givet konkrete anbefalinger til, hvilke midler og metoder læserne burde benytte sig af. Hvor der i to bøger blev oplyst om muligheden for at anvende en sikkerhedssvamp, blev der i en enkelt beskrevet en tvivlsom metode der skulle holde sæd og æg adskilt. I de resterende fem bøger, blev særligt pessar og kondom fremhævet som de bedste og sikreste midler, mens en enkelt også nævnte messingringe til kvinden.¹²¹ Argumenterne der lå til grund for valg af præventive midler, var et ønske om at gribe så lidt som muligt ind i det, der blev beskrevet som det naturlige samleje. Samtidig blev det prioriteret at bibeholde det nydelsesfulde. Bente Rosenbeck har argumenteret for at den legitime seksualpraksis i Danmark i denne periode, var defineret ved at være genitalieorienteret og i sidste ende, rettet mod reproduktion,¹²² samt at både konservative og liberale forfattere var enige om, at seksualitetens formål var børneavl.¹²³ I dette kildemateriale, ses der et stort fokus på reproduktion – men samtidig kunne dette mål tilsidesættes til fordel for, via et nydelsesfuldt seksuelt samliv, at styrke samhørigheden mellem mand og kvinde. Dog er det en udbredt tendens i litteraturen, at understrege det unaturlige i slet ikke at få børn.

Rammen for det gode kønsliv

Det gode seksualliv blev i oplysningslitteraturen i starten af 1900-tallet, formidlet gennem en dikotomisk forståelse af det naturlige og sunde over for det kunstige og usunde. Hvilke handlinger der blev tillagt værdi som sundt og naturligt, var ikke tilfældigt, men derimod knyttet til opfattelser af hvordan samfundet burde indrettes. Seksuel nydelse var en central del af fremstillingen af det normale seksualliv, og lyst og nydelse blev i betragtelig grad idealiseret, som en del af fortællingen om det legitime parforholds glæder.

Forfatterne der henvendte sig til middelklassen, ønskede i alle væsentlige spørgsmål, at bevare og styrke det daværende samfund. Disse placerede sig konservativt indenfor det sexologiske felt. Christian Christensen havde som revolutionær syndikalist, et syn på den seksuelle udfoldelse der på flere områder ikke harmonerede med de anvisninger der blev rettet mod middelklassen. Der var dog også en del ligheder på tværs af klasseskel og politisk overbevisning. Forestillingen om, at kroppen havde en afgrænset mængde resurser der betød at det kunne være

Det naturlige begær krævede sin mand og kvinde at håndtere ifølge oplysningslitteraturen. Det heteroseksuelle begær blev af forfatterne betragtet som så stærkt, at det ville være nærmest umuligt at undgå at handle på, hvis et forlovet par var alene.

svækkende med for meget sex, blev formidlet af både Christensen og i størstedelen af de resterende bøger. Mens der af de resterende forfattere blev lagt stor vægt på den enkeltes evne til selvbeherskelse, var Christensen mindre optaget af denne del. Han gav dog tydeligt udtryk for, at arbejderne gennem oplysning kunne aflægge de vaner, han mente

var usunde (eksempelvis for meget onani), hvilket viser hans tiltro til arbejderens beherskelse af begæret. Her havde hovedparten af bøgerne til middelklassen en væsentlig anden ordlyd. Arbejdernes moral og deres egenskaber blev opstillet som modpol overfor de respektable og dannede middelklasse mennesker. Arbejderne blev i flere bøger fremstillet med voldsom foragt, som uforbederligt ubeherskede og som en smittetrussel mod de sunde middelklassekroppe og i særdeleshed de uskyl-dige børn. Christensen karakteriserede til gengæld de bedre bemedlede mennesker som hykleriske, grådige mennesker, hvis ægteskaber var grundlagt på økonomi i stedet for af kærlighed. Det var symptomatisk at *de andre* blev omtalt med væmmelse og foragt, mens egne klassefæller overordnet blev italesat positivt. Disse italesættelser styrkede et klasse-tilhørsforhold, samtidig med at de afgrænsede den legitime seksualpraksis. Christensens hævde af arbejderklassens høje moral, kan også ses som et ønske om at gøre arbejderne bevidste om eget værd, inden den revolution som han ønskede. Det klasseskel der kommer til syne i seksualoplysningslitteraturen, viser sig primært i en opdeling baseret på moralske værdier og egenskaber, og ikke på økonomi.

Det heteroseksuelle monogame parforhold blev i alle bøgerne, fremstillet som den naturlige ramme om et sundt seksualliv. I lidt over halvdelen af litteraturen, kom fokus på den kvindelige nydelse blandt andet til syne gennem beskrivelser af klitoris som central under samlejet. I *Arbejderne og Børneflokket* og *Kvinden som ung*, blev der endda beskrevet henholdsvis kramper og nervetrækninger i forbindelse med stimulering af klitoris. Der var et vist element af påbud om at kvinden skulle nyde samlivet, i og med at den fælles nydelse blev idealiseret. Endvidere blev det i alle bøgerne, bortset fra en enkelt, betragtet som unormalt hvis kvinden ikke nød det seksuelle samliv med den hun elskede. Seksuel lyst og nydelse blev altså beskrevet som en forventet og positiv del af det normale seksualliv, for både mand og kvinde, af både den radikale Christensen og hos langt størstedelen af de konservative forfattere.

Forfatterne der henvendte sig til middelklassen, argumenterede for at indgå i ægteskabet, og flere af dem italesatte direkte ægteskabet som grundstenen for det daværende samfund. De opfordrede deres læsere til at vente med den seksuelle del til efter vielsen, og lovede til gengæld at ægteskabet ville være ventetiden værd, blandt andet gennem den seksuelle nydelse. Det legitime forhold i *Arbejderne og Børneflokket* var derimod ikke defineret af ægteskabet. Det vigtigste var ifølge Christensen at det heteroseksuelle forhold var monogamt og kærlighedsfyldt, og den store nydelse kunne derfor med god samvittighed opleves som

ugift. Relationen måtte ikke være kynisk, men mand og kvinde behøvede ikke at være bundet til hinanden for hele livet, og seriel monogami behøvede derfor ikke være et problem i hans øjne. At beskrive graden af seksuel nydelse som størst i legitime relationer, var en del af argumentationen for, at have en seksualpraksis under de forhold, som forfatterne mente var bedst for samfundet. Seksuel nydelse blev anvendt som tilskyndelse til at indgå i en bestemt ordning af samfundet, gennem familiestrukturen.

Prævention var et ømtåleligt emne at beskæftige sig med i perioden, hvilket kommer til udtryk gennem modsætningsfyldte udsagn og voldsomme forbehold. Alligevel bliver prævention i fire bøger henvendt til middelklassen, legitimeret indenfor visse rammer, mens der i flere andre nævnes metoder og midler til at undgå befrugtning. Ved i nogen grad at legitimere anvendelsen af prævention, gjorde forfatterne det mere tilforladeligt for læserne, at opsøge midlerne. Hovedformålet med *Arbejderne og Børneflokket*, var at give arbejderne mulighed for at begrænse børneantallet, for at den enkelte kunne få et bedre liv, men også med målet om at omstyrte kapitalismen. Det var i spørgsmålet om prævention, at Christensens seksualpolitik for alvor skilte sig ud. Han opfordrede som den eneste ugifte par til at gøre brug af prævention, og mente samtidig, at det skulle være legitimt at fravælge børn, uden at der forelå nogen sygdomsrelateret årsag. Ønsket om helt at fravælge at få børn, var kontroversielt, men blev dog fremstillet som acceptabelt i yderligere en bog.

Den centrale rolle klitoris blev tildelt i hovedparten af litteraturen, viser at kvindens nydelse kunne være fuldt ud legitim. Fremstillingen af det gode seksuallivs forventede positive indvirkning på parforholdet, og den delvise legitimering af prævention, indikerer at det nydelsesfulde seksualliv blev tillagt væsentlig værdi udover det reproduktive. Den seksuelle nydelse blev italesat med ønsket om at få læserne til at indgå i en bestemt familiekonstellation, og var derfor ikke en værdineutral opfordring til at nyde seksuallivet.

Fotos i artiklen venligst stillet til rådighed af Palle Fogtdahl. Postkortene er brugt i bogen: Karsten Kjer Michaelsen og Palle Fogtdahl: *Pikante og romantiske postkort 1880-1920*, udgivet af Palle Fogtdahl, 2008.

Noter

1. Georg Kress, *Menneskets Kønsliv, Almenfattelig Fremstilling i Overensstemmelse med den medicinske Videnskabs nyeste Erfaringer*, 1919, 107.
2. http://denstordanske.dk/Krop,_psyke_og_sundhed/Sundhedsvidenskab/Sexologi/seksualundervisning
3. Ditte Lærkedahl Jensen, "Det Gode Kønsliv, En Undersøgelse Af Dansk Seksualoplysende Litteraturs Anvisninger 1900-1920" (2016).
4. Hegar, *Den seksuelle Drift eller sundt Kønsliv, en socialmedicinsk Studie* (Kunstforlaget Union, 1919); *Forholdet mellem Kvinde og Mand, efter berømte Autoriteter saasom ...Hegar, Hartmann, Welander, ...Henrik Berg m. fl., aktieselskabet Ørnens Bogforlags-Ekspedition*, 1919; Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919; Svend Lomholt, *Mandens Sexualliv og seksuelle Hygiene*, 1920; Ø Ruf, *Kvinden som ung Pige, Hustru og Moder*, 1919; C. Retau, *Den gyldne Bog om Kærlighed og Ægteskab*, 1901; *Den fysiske Kærlighed i og udenfor Ægteskab, udsavvelser, deres Følger og Helbredelse, Onani og dens Helbredelse, om Bevarelse mod Smitte, raad mod hemmelige Sygdomme o.s.v.o.s.v., en Raadgiver for elskende, forlovede og nygifte*, 1900; I. W. Buthler, *Skønhed – Kønsliv – Livsglede eller Den intime Raadgiver* (Kunstforlaget "Union", 1919); Edith Pasteur, *Forlovelse, Hvorledes Kærligheden begynder, hvorledes man frier, giver Kurven, slaar op, om Forførelse, hvem man ikke skal forlove sig med, løse Forbindelser osv. osv, En nødvendig Haandbog for elskende, forlovede og nygifte*, 1901; Edith Pasteur, *Det smukke Køn, belæring om Ting, som man ellers ikke faar at vide, hvad ingen Kvinde bør være uvidende om*, 1901; *Kvindens Køn-Hygieine, Den gyldne Bog, Kønslivets Hemmeligheder og Love*, 1919.
5. Lomholt, *Mandens Sexualliv*, 1920, 5.
6. *Kvindens Køn-Hygieine*, 1919, 86-88.
7. Therkel Stræde, "Syndikalismen Og Kærligheden," in *Anarki Og Arbejderhistorie, Festskrift for Carl Heinrich Petersen* (Kbh: Tiderne Skifter, 1985), 148; Chr Christensen, *Arbejderne og Børneflokket, hvorfor og hvorledes bør Arbejderne forbinde de mange Børnefødsler?*, 2. Opl. (Eget Forlag, 1911), 11, 19.
8. Stræde, "Syndikalismen Og Kærligheden," 152.
9. *Ibid.*, 163.
10. *Ibid.*
11. *Ibid.*, 154-56.
12. Christensen, *Arbejderne og Børneflokket*, 1911, 51.
13. Lærkedahl Jensen, "Det Gode Kønsliv, En Undersøgelse Af Dansk Seksualoplysende Litteraturs Anvisninger 1900-1920," 22.
14. Ruf, *Kvinden som ung*, 1919, 44.
15. Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 91-92.
16. Lomholt, *Mandens Sexualliv*, 1920, 15-16; Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 88; Retau, *Den gyldne Bog*, 1901, 85; *Kvindens Køn-Hygieine*, 1919, 23-24; *Forholdet mellem Kvinde og Mand*, 1919, 69, 76; Buthler, *Den intime Raadgiver*, 1919, 113-114.
17. Christensen, *Arbejderne og Børneflokket*, 148.
18. Lærkedahl Jensen, "Det Gode Kønsliv, En Undersøgelse Af Dansk Seksualoplysende Litteraturs Anvisninger 1900-1920," Se kapitel 2.
19. Tinne Vammen, *Rent Og Urent*, 1986, 1911, 171.
20. Bodil K. Hansen, *Familie- og arbejdsliv på landet, ca. 1870-1900, en undersøgelse af ægteskabsdannelse, familieførelse og arbejdsliv med særligt henblik på ændringerne i kvindernes arbejde* (Landbohistorisk Selskab, 2006), 90-92, 78, 350-51.
21. *Ibid.*, 81.
22. *Ibid.*, 87-88, 92.
23. Karin Lützen, *Byen tæmmes, kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, 2. udgave (Hans Reitzel, 2013), 393.
24. Hegar, *Den seksuelle Drift*, 1919, 130.

25. Ibid.
26. Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 150.
27. *Forholdet mellem Kvinde og Mand*, 1919, 68.
28. Ibid.
29. *Kvindens Køn-Hygieine*, 1919, 25.
30. Hegar, *Den seksuelle Drift*, 1919, 101; *Forholdet mellem Kvinde og Mand*, 1919, 68.
31. *Den fysiske Kærlighed*, 142.
32. Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 171-72.
33. *Forholdet mellem Kvinde og Mand*, 1919, 68.
34. Signe Mellempgaard, *Kroppens Natur: Sundhedsoplysning Og Naturidealer I 250 år* (Museum Tusulanum Press, 1998), 277,
https://www.google.com/books?hl=da&lr=&id=jQGUpndXSdYC&oi=fnd&pg=PA7&ots=MRc4jCBCU_&sig=L0KRusKuGkePG3ZLIX9fEpSLaEg.
35. Christensen, *Arbejderne og Børneflokket*, 1911, 11-12.
36. Ibid., 11-13.
37. Ibid., 37.
38. Ibid., 32, 35.
39. Ibid., 52-53.
40. Ibid., 55.
41. Ibid., 101.
42. I forhold til den store interesse, kvindens begær og nydelse er genstand for i bøgerne, er den manglende diskussion om mandens seksualitet påfaldende
43. Lærkedahl Jensen, "Det Gode Kønsliv, En Undersøgelse Af Dansk Seksualoplysende Litteraturs Anvisninger 1900-1920," 34-38.
44. Ibid.
45. Christensen, *Arbejderne og Børneflokket*, 1911, 131.
46. Ibid., 143.
47. Ruf, *Kvinden som ung*, 1919, 95.
48. Ibid.
49. Ibid., 94-96.
50. Ibid., 7.
51. Ibid., 9.
52. Ibid.
53. *Kvindens Køn-Hygieine*, 1919, 5-6.
54. Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 23.
55. Retau, *Den gyldne Bog*, 1901, 9-10.
56. Buthler, *Den intime Raadgiver*, 1919, 112; *Den fysiske Kærlighed*, 17.
57. *Forholdet mellem Kvinde og Mand*, 1919, 11.
58. Hansen, *Familie*, 2006, 90.
59. Ibid., 112.
60. Bente Rosenbeck, *Kvindekøn*, 1987, 122.
61. Ibid., 123.
62. Ibid.
63. Hegar, *Den seksuelle Drift*, 1919, 20-21.
64. Ibid., 19.
65. *Forholdet mellem Kvinde og Mand*, 1919, 83.
66. Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 153
67. *Kvindens Køn-Hygieine*, 1919, 106, 101; *Den fysiske Kærlighed*, 30; Pasteur, *Det smukke Køn*, 1901, 42; Lomholt, *Mandens Sexualliv*, 1920, 29-30; Ruf, *Kvinden som ung*, 1919, 44, 96.
68. Lomholt, *Mandens Sexualliv*, 1920, 95.
69. Ibid., 81,95.

70. Pasteur, *Det smukke Køn*, 1901, 55.
71. Ibid., 42-44.
72. Ibid., 54.
73. Pasteur, *Forlovelse*, 1901, 6.
74. I. W. Buthler, *Skønhed – Kønsliv – Livsglæde eller Den intime Raadgiver, Anvisninger og Raad ang. Skønhedshygiejnen*, n.d., 104, 159.
75. Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 132, 135.
76. Christensen, *Arbejderne og Børneflokket*, 1911, 170.
77. Ibid., 169.
78. Christian Christensen, *Erindringer. En Rabarberdreng Vokser Op, Bondeknold Og Rabarberdreng*, 1992, 253-58.
79. Ibid., 257.
80. Ibid., 256.
81. Christensen, *Arbejderne og Børneflokket*, 1911, 62, 136.
82. Ibid., 136.
83. Ibid., 65, 136.
84. Ibid., 64-65, 166-67.
85. Ibid., 58-59.
86. Pia Laskar, *Ett bidrag till heteroseksualitetens historia, kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800-1920* (Modernista, 2005), 74.
87. Anita Clair Fellman and Michael Fellman, "The Rule of Moderation in Late Nineteenth-Century American Sexual Ideology," *Journal of Sex Research* 17, no. 3 (August 1981): 238.
88. Ibid.
89. Folketingets Forhandlinger 22. Febr., 1906, Rigsdagstidende
90. Vammen, *Rent Og Urent*, 1986, 151.
91. Ibid., 154.
92. Hansen, *Familie*, 2006, 111.
93. Ibid., 113.
94. *Den fysiske Kærlighed*, 49.
95. Ibid., 49-50.
96. Ibid., 48.
97. Ibid., 50.
98. Pasteur, *Det smukke Køn*, 1901, 38-40.
99. Retau, *Den gyldne Bog*, 1901, 75.
100. En del af de metoder og midler der blev anvist var decideret fejlagtige, og det var eksempelvis udbredt at anse menstruationsperioden som den mest fertile.
101. Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 121
102. Ibid. 104
103. Ibid., 115-116.
104. Ibid., 116.
105. Ibid., 116-118.
106. Ibid., 118.
107. Ibid., 124.
108. Lomholt, *Mandens Sexualliv*, 1920, 80.
109. Buthler, *Den intime Raadgiver*, n.d., 117.
110. *Kvindens Køn-Hygieine*, 1919, 98.
111. Ibid., 101.
112. Christensen, *Arbejderne og Børneflokket*, 1911, 136.
113. Ibid.
114. Ibid., 170-71.
115. Ibid., 22.

116. Ibid., 25.
117. Ibid., 157.
118. Ibid., 11-13.
119. Ibid., 165.
120. Ibid., 170.
121. Kress, *Menneskets Kønsliv*, 1919, 121-123; Christensen, *Arbejderne og Børneflokket*, 1911, 142-44; *Kvindens Køns-Hygieine*, 1919, 105; Lomholt, *Mandens Sexualliv*, 1920, 86-87; Buthler, *Den intime Raadgiver*, 1919, 119.
122. Rosenbeck, *Kvindekøn*, 1987, 121-23.
123. Ibid., 122.

Abstract

Ditte Lærkedahl Jensen: *Legitimate sexual relationships as defined by sexual guidance literature aimed at respectively working class and middleclass people in Denmark 1900-1920*. *Arbejderhistorie*, 1, 2018, pp. 32-63.

This article explores the information available to ordinary people about sex in the beginning of the 20th century in Denmark. It builds in large on my master thesis *Det gode kønsliv* in which I analyse 11 guidance books aimed at informing the middleclass on how to manage their sexual practices. I ask in what way the individual was disciplined in the matter of sexuality, and aim to unfold the normal sexuality as portrayed in the literature. Thus I shift focus from the harsh omens and stark warnings present in the sources, to investigating what is presented as the good intimate practice.

To build on my earlier findings, I have supplemented my sources with the book *Arbejderne og Børneflokket* from 1911. It is written by the socialist Christian Christensen, with the main purpose of informing the working class about birth control, but the book also provides broader instructions on the good sexual life. By incorporating *Arbejderne og Børneflokket*, I am able to add a new perspective to my master thesis' findings, and dig deeper into the question of how class and political views affected the display of sexual practice.

This article argues that sexual pleasure and desire were portrayed by the guidance literature as a central part of the legitimate heterosexual relation. What defined a legitimate relationship was closely linked to the desire to either maintain or change the existing social order.

Ditte Lærkedahl Jensen
Cand.mag. i historie
Email:ditteljensen@gmail.com